

РОЛЬ СУДУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

THE COURT'S ROLE IN ENSURING CRIMINAL AND PROCEDURAL PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT

Ганенко І.С., к.ю.н.,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики

Одеський державний університет внутрішніх справ

У статті здійснено дослідження окремих аспектів ролі суду у забезпеченні кримінально-процесуального захисту прав людини в умовах збройного конфлікту. Зауважено, що система правосуддя в умовах збройного конфлікту виступає одним із основних інституцій, який спрямовує свою діяльність на карне переслідування за вчинення воєнних злочинів, злочинів геноциду, проти людяності та агресії, притягнення винних до відповідальності, забезпечення неупередженого правосуддя та відновлення справедливості для жертв збройного-конфлікту, дотримання прав підозрюваних та обвинувачених в ході кримінального провадження, взаємодію з міжнародними організаціями та судами, дотримання норм та принципів міжнародного гуманітарного права та ін. Підкреслено, що в умовах збройного конфлікту судова система стикається з наступними складнощами в сфері здійснення правосуддя: недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення, людських та фінансових ресурсів, знищення або втрата важливих доказів у справах, внутрішнє переміщення та виїзд за кордон ключових учасників процесу, зростання кількості кримінальних правопорушень, впровадження нових норм до Кримінального кодексу України та кримінального процесуального законодавства, подолання судового імунітету рф та ін. Зазначено, що обставини російсько-української війни зумовили внесення наступних змін до процесуального законодавства в сфері здійснення правосуддя: зміна територіальної підсудності судових справ, передача матеріалів справи, особливості проведення судових засідань в умовах воєнного стану, діджиталізація судового процесу, обмеження вільного доступу до окремих видів інформації та ін. Визначено, що важливим аспектом удосконалення ролі суду у забезпеченні кримінально-процесуального захисту прав людини в умовах збройного конфлікту є залучення до здійснення правосуддя системи міжнародних органів правосуддя, зокрема Міжнародного кримінального суду, втручання якого у карне переслідування за вчинення ряду міжнародних злочинів відбувається у випадку коли національна система правосуддя не здатна або не бажає належним чином здійснювати розслідування, кримінальне переслідування та притягнення до кримінальної відповідальності злочинців винних у вчиненні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, злочину агресії та сприяти запобіганню подібних злочинів у майбутньому.

Ключові слова: система правосуддя, суд, збройний конфлікт, кримінально-процесуальний захист, права людини.

The article examines certain aspects of the court's role in ensuring the criminal procedural protection of human rights in the conditions of an armed conflict. It is noted that the justice system in the conditions of an armed conflict is one of the main institutions, which directs its activities to criminal prosecution for the commission of war crimes, crimes of genocide, crimes against humanity and aggression, bringing the guilty to justice, ensuring impartial justice and restoring justice for the victims of armed conflict. conflict, observance of the rights of suspects and accused persons during criminal proceedings, interaction with international organizations and courts, observance of norms and principles of international humanitarian law, etc. It is emphasized that in the conditions of an armed conflict, the judicial system faces the following difficulties in the field of justice: insufficient level of material and technical support, human and financial resources, destruction or loss of important evidence in cases, internal displacement and departure abroad of key participants in the process, an increase in the number criminal offenses, introduction of new norms to the Criminal Code of Ukraine and criminal procedural legislation, overcoming judicial immunity of the Russian Federation, etc. It is noted that the circumstances of the Russian-Ukrainian war caused the following changes to be made to procedural legislation in the area of justice: change in territorial jurisdiction of court cases, transfer of case materials, features of court hearings under martial law, digitalization of court proceedings, restriction of free access to certain types of information etc. It was determined that an important aspect of improving the role of the court in ensuring the criminal-procedural protection of human rights in conditions of armed conflict is the involvement in the administration of justice of the system of international justice bodies, in particular the International Criminal Court, whose intervention in criminal prosecution for the commission of a number of international crimes occurs in the event that the national the justice system is unable or unwilling to properly investigate, prosecute and prosecute criminals guilty of crimes of genocide, crimes against humanity, war crimes, crimes of aggression and to help prevent similar crimes in the future.

Key words: justice system, court, armed conflict, criminal procedural protection, human rights.

Постановка проблеми. Особливу роль у забезпеченні кримінально-процесуального захисту прав людини в умовах збройного конфлікту відіграє система правосуддя, оскільки вона виступає одним із основних інституцій, який спрямовує свою діяльність на карне переслідування за вчинення воєнних злочинів, злочинів геноциду, проти людяності та агресії, притягнення винних до відповідальності, забезпечення неупередженого правосуддя та відновлення справедливості для жертв збройного-конфлікту, дотримання прав підозрюваних та обвинувачених в ході кримінального провадження, взаємодію з міжнародними організаціями та судами, дотримання норм та принципів міжнародного гуманітарного права та ін. Основним складнощами у забезпеченні кримінально-процесуального захисту прав людини в умовах збройного конфлікту в сфері правосуддя є: затягнутий процес ратифікації Статуту Міжнародного кримінального суду, відсутність у Кримінальному кодексі України повного переліку воєнних злочинів, які містяться у міжнародному праві, дефіцит компетентних кадрів, помилки у кваліфікації криміналь-

них правопорушень, наявність міжнародного імунітету у високопосадовців рф, епізодичне притягнення до відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права та ін.

Аналіз останніх досліджень. Окремі аспекти ролі суду у забезпеченні кримінально-процесуального захисту прав людини в умовах збройного конфлікту досліджували такі вчені, як: Д. С. Гета, П. О. Давиденко, В. Данів, К. В. Кисильова, Я. В. Ковач, О. Колодич, М. В. Ольховик, А. О. Сенченко, П. П. Якименко та ін.

Мета статті полягає у дослідженні окремих аспектів ролі суду у забезпеченні кримінально-процесуального захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи обмежений обсяг даного дослідження та не вдаючись до дискусії щодо визначення поняття «правосуддя» у даній статті будемо послуговуватися наступним терміном: «правосуддя – це особлива владна функція у державі, що здійснюється від її імені судом через розгляд і вирішення в судових засіданнях адміністративних, господарських,

цивільних справ стосовно спорів про права та інтереси громадян, громадських об'єднань, підприємств, установ, організацій і кримінальних справ із засудженням осіб, винних у вчиненні злочину, або виправданням невинних» (О. Колодич, В. Данів) [1, с. 75];

Право особи на звернення до суду гарантовано у конституційному порядку та виступає основою здійснення правосуддя, у відповідності до конституційних положень законодавство України передбачає здійснення правосуддя в т.ч. і в умовах воєнного стану. Зокрема, ст. 12-2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначає, що «в умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи правосуддя діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України. Повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені» [2].

В умовах збройного конфлікту система правосуддя стикається з низкою складнощів в сфері здійснення правосуддя та захисту прав людини, в т.ч. в межах кримінального процесу, які впливають на її здатність ефективно виконувати свої функції [20, с. 188]. Зокрема, можна виділити наступні аспекти:

- недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення, людських та фінансових ресурсів у зв'язку із тимчасовою окупацією територій, обстрілами та руйнуванням інфраструктури, загроза фізичного знищення судів та інших учасників процесу, мобілізації працівників суду до лав ЗСУ або їх евакуація (наприклад, станом на початок 2024 р. в Україні в ході бойових дій пошкоджено 131 будівлю суду, не працюють 33 суди, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях);

- в умовах збройного конфлікту існує ризик знищення або втрати важливих доказів через бойові дії, окупацію частини територій, що ускладнює проведення ефективного розслідування та судових процесів;

- значна кількість біженців та внутрішньо переміщених осіб може ускладнювати судові процеси, оскільки багато свідків, постраждалих та обвинувачених можуть бути поза межами доступу для органів правосуддя (зокрема, станом на кінець 2023 р. кількість біженців з України складає 6 млн.);

- зростанням загальної кількості кримінальних правопорушень, воєнних злочинів, кримінальних правопорушень щодо колабораційної діяльності, дезертирства, корупції (зокрема, у 2023 р. до судів надійшло 4,5 млн. справ, з них 1 млн 245 тис. склали кримінальні справи);

- впровадження нових норм до Кримінального кодексу України та кримінального процесуального законодавства, що призводить до неоднакового їх застосування (наприклад, при вирішенні справ щодо колабораційної діяльності суди встановлюють різні види покарання за схожих обставин справ);

- складнощі у забезпеченні безперервності здійснення правосуддя (зокрема, функціонування судів в прифронтових зонах, необхідність переривати судові засідання під час повітряної тривоги);

- подолання судового імунітету рф (ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» визначає, що «пред'явлення позову до іноземної держави, залучення іноземної держави до участі у справі як відповідача або третьої особи, накладення арешту на майно, яке належить іноземній державі та знаходиться на території України, застосування щодо такого майна інших засобів забезпечення позову і звернення стягнення на таке майно можуть бути допущені лише за згодою компетентних органів відповідної держави, якщо інше не передбачено міжнародним договором України або законом України» [3]);

- співвідношення принципу балансу ймовірностей у цивільному процесу та принципу доведення у кримі-

нальному процесі під час встановлення порядку відшкодування шкоди, завданої діями російських військових та окупаційної влади, тощо [4].

Обставини російсько-української війни зумовили внесення змін до процесуального законодавства в сфері здійснення правосуддя, серед яких можна виділити наступні:

- 1) зміна територіальної підсудності судових справ (п. 1 Закону України «Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ» зазначає, що «у разі неможливості здійснення правосуддя судом з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами може бути змінено територіальну підсудність судових справ, що розглядаються в такому суді, за рішенням Вищої ради правосуддя, що ухвалюється за поданням Голови Верховного Суду, шляхом її передачі до суду, який найбільш територіально наближений до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду» [5]);

- 2) передача матеріалів справи в умовах воєнного стану у випадку захоплення населеного пункту та/або загрози такого захоплення (Рекомендації судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та/або суду від 13.03.2022 р. визначають, що «на випадок захоплення або загрози захоплення суду кожен голова суду і суддя мають діяти відповідно до ситуації, що склалася та умов воєнного стану, приймати розумні та ефективні рішення, усвідомлюючи, що збереження життя і здоров'я людей є їх пріоритетним завданням» [6]);

- 3) особливості розгляду справ в умовах воєнного стану визначають підстави припинення судочинства, якщо існує загроза життю та здоров'ю учасників судового процесу, проведення судових засідань в режимі відео-конференцій, переведення працівників суду на формат дистанційної роботи та ін. [7, с. 85];

- 4) припинення розсилки судових повідомлень окремими судами, впровадження повідомлення про судовий розгляд через особистий кабінет системи «Електронний суд»;

- 5) тимчасове обмеження вільного доступу до ЄДРСР, сервісів «Список справ до розгляду», «Стан розгляду справ», особисті дані суддів на сайті судової влади [7, с. 86].

Важливим аспектом удосконалення ролі суду у забезпеченні кримінально-процесуального захисту прав людини в умовах збройного конфлікту є залучення до здійснення правосуддя системи міжнародних органів правосуддя, зокрема, Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) [15, с. 134].

Передумовами створення Міжнародного кримінального суду стало визнання Генеральною Асамблеєю ООН необхідності створення постійно діючого міжнародного суду, який би розглядав справи аналогічні справам Нюрнберзького та Токійського трибуналів, «однак, в той час, як в ООН велися переговори щодо Статуту МКС, світ був свідком вчинення жахливих злочинів на території колишньої Югославії та в Руанді» [8]. І тільки 17 липня 1998 р. конференцією зі 160 держав було створено перший заснований на договорі постійний міжнародний кримінальний суд [16, с. 339].

Ст. 1 Римського статуту визначає, що Міжнародний кримінальний суд є «постійнодіючою установою та має повноваження здійснювати юрисдикцію стосовно осіб за найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, як зазначено в цьому Статуті, та доповнює національні системи кримінального правосуддя. Юрисдикція і функціонування Суду регулюються положеннями цього Статуту» [9]. МКС є незалежною установою, на відміну від спеціальних трибуналів,

які були створені в рамках ООН для конкретних ситуацій та мали обмежені територією і конкретним конфліктом мандати та юрисдикцію (наприклад, Спеціальні трибунали щодо колишньої Югославії та Руанди) [17, с. 138].

На нашу думку, роль МКС у кримінально-правовому захисті прав людини в ході збройного конфлікту полягає у наступному: втручання МКС у карне переслідування за вчинення ряду міжнародних злочинів відбувається у випадку коли національна система правосуддя не здатна або не бажає належним чином здійснювати розслідування, кримінальне переслідування та притягнення до кримінальної відповідальності злочинців винних у вчиненні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, злочину агресії та сприяти запобіганню подібних злочинів у майбутньому [18, с. 282].

Тривалий час серед значних проблем кримінального правосуддя в умовах збройного конфлікту правники виділяли відсутність ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. (далі – Римський статут), який було підписано в 2000 р. [21, с. 106], а ратифіковано у 2024 р., після більш ніж 10 років збройного конфлікту із рф та в т.ч. під впливом зобов'язань визначених в Угоді про Асоціацію між Україною та ЄС. Впроваджені зауваженого періоду Конституційний суд України за поданням Л. Кучми (Президента України 1994–2005 рр.) виніс рішення у відповідності до якого постановив «визнати Римський Статут Міжнародного кримінального суду, підписаний від імені України 20 січня 2000 р., який вноситься до Верховної Ради України для надання згоди на його обов'язковість, таким, що не відповідає Конституції України, в частині, що стосується положень абзацу десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд ... доповнює національні органи кримінальної юстиції»» [22, с. 8; 12], а у 2014–2015 рр. ВР України ухвалила заяву про визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо розслідування міжнародних злочинів вчинених на території України за період починаючи з 21.11.2013 р. по теперішній час. [19, с. 108. У відповідності до заяв про визнання юрисдикції МКС ВР України у 2016 р. було внесено відповідні зміни до Конституції України «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду» (ст. 124 Конституція України) [11]. Це дало змогу МКС видати міжнародний ордер на арешт президента росії в.путіна, уповноваженої з прав дитини рф м. львової-белової, яких висунули обвинувачення у вчиненні воєнних злочинів у вигляді незаконної депортації населення (дітей) і незаконного переміщення населення (дітей) з окупованих територій України до рф (статтями 8(2)(a)(vii) і 8(2)(b)(viii) Римського статуту [9]). Також, міжнародний ордер на арешт було видано на секретаря ради безпеки рф (ексміністра оборони) с.шойгу та начальника генерального штабу рф в.герасимова обвинувачених у вчиненні злочинів проти людяності (цілеспрямовані напади на цивільні об'єкти (ст. 8(2)(b)(ii) Римського статуту) і заподіяння надмірної випадкової шкоди цивільним особам або пошкодження цивільних об'єктів (ст. 8(2)(b)(iv) Римського статуту), а також злочину проти людяності – інших нелюдських діянь (ст. 7(1)(k) Римського статуту [9; 23, с. 76]).

Після ратифікації Римського статуту Україна офіційно стає учасницею МКС, що дає суду повноваження розслідувати та переслідувати злочини, скоєні на її території або за участю її громадян, потерпілі особи можуть отримати міжнародну правову допомогу, в т.ч. компенсацію шкоди за рахунок цільового фонду МКС. Так, п. 2 Закону України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 21.08.2024 р. № 3909-IX визначає, що «відповідно до пункту 3 статті 12 Римського статуту підтвердити визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, передбачених статтями 6, 7, 8 Римського статуту, починаючи з 21 листопада 2013 року, а також визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо злочину, передбаченого статтею 8bis Римського статуту, починаючи з 17 липня 2018 року» [13]. Ратифікація Римського статуту підкреслює дотримання Україною міжнародного принципу верховенства права, прав людини та стандартів гуманітарного права, зміцнює її позиції на міжнародній арені та сприяє підтримці з боку міжнародної спільноти [14].

Висновки. Система правосуддя в умовах збройного конфлікту виступає одним із основних інституцій, який спрямовує свою діяльність на карне переслідування за вчинення воєнних злочинів, злочинів геноциду, проти людяності та агресії, притягнення винних до відповідальності, забезпечення неупередженого правосуддя та відновлення справедливості для жертв збройного конфлікту, дотримання прав підозрюваних та обвинувачених в ході кримінального провадження, взаємодію з міжнародними організаціями та судами, дотримання норм та принципів міжнародного гуманітарного права та ін. В умовах збройного конфлікту судова система стикається з наступними складнощами в сфері здійснення правосуддя: недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення, людських та фінансових ресурсів, знищення або втрата важливих доказів у справах, внутрішнє переміщення та виїзд за кордон ключових учасників процесу, зростання кількості кримінальних правопорушень, впровадження нових норм до Кримінального кодексу України та кримінального процесуального законодавства, подолання судового імунітету рф та ін. Обставини російсько-української війни зумовили внесення наступних змін до процесуального законодавства в сфері здійснення правосуддя: зміна територіальної підсудності судових справ, передача матеріалів справи, особливості проведення судових засідань в умовах воєнного стану, діджиталізація судового процесу, обмеження вільного доступу до окремих видів інформації та ін. Важливим аспектом удосконалення ролі суду у забезпеченні кримінально-процесуального захисту прав людини в умовах збройного конфлікту є залучення до здійснення правосуддя системи міжнародних органів правосуддя, зокрема Міжнародного кримінального суду, втручання якого у карне переслідування за вчинення ряду міжнародних злочинів відбувається у випадку коли національна система правосуддя не здатна або не бажає належним чином здійснювати розслідування, кримінальне переслідування та притягнення до кримінальної відповідальності злочинців винних у вчиненні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, злочину агресії та сприяти запобіганню подібних злочинів у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колодич О., Данів В. Система правосуддя в Україні та проблеми її функціонування в умовах воєнного стану. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. № 3 (35), 2022, С. 74-80. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/dec/29211/12.pdf>
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n260>
3. Про міжнародне приватне право: Закон України 23.06.2005 р. № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#n342>
4. Судочинство під час війни: судді ВС розповіли про виклики та особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану. *Верховний суд України*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1576075/>

5. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України від 03.03.2022 р. № 2112-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text>
6. Рекомендації судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та/або суду від 13.03.2022 р. Рада суддів України. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/rekomendacii-sudam-persoi-ta-apelacijnoi-instancii-na-vipadok-zahoplenna-naselenogo-punktu-taabo-sudu>
7. Давиденко П.О. Особливості діяльності судової системи в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 12/2022. С. 84-87. URL: http://lsej.org.ua/12_2022/15.pdf
8. Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf>
9. Римський статут Міжнародного кримінального суду: ООН 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
10. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут): Конституційний Суд України від 11.07.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text> (дата звернення: 13.06.24).
11. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4761> (дата звернення: 16.07.24).
12. Гета Д.С., Кисильова К.В., Ковач Я.В. Роль конституційного суду у захисті громадянських прав під час воєнного стану. *Академічні візії*. С. 1-11. <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1012/903>
13. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 р. № 3909-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text>
14. Ольховік М.В., Якименко П.П., Сенченко А.О. Міжнародні трибунали як інструмент у боротьбі зі злочинами в рамках російсько-української війни. *Юридичний вісник*. № 2(67)2023. С. 108-116.
15. Свинаренко Ю.П., Шкута О.О. Нормативно-правове регулювання взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. *Правові новели* № 22 Т. 3/2024 С. 131-136. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/22-3_2024/23.pdf
16. Шкута О.О. Актуальні питання скасування запобіжного заходу у виді тримання під вартою у судовому провадженні першої інстанції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 337-340. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2021/86.pdf
17. Шкута О.О. Актуальні питання запобігання крадіжкам в умовах воєнного стану в Україні. *Правові новели*. № 22/2024 С. 235-241. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/22_2024/22_2024.pdf
18. Leheza, Y., Len, V., Shkuta, O., Titarenko, O., & Cherniak, N. (2022). Foreign experience and international legal standards for the application of artificial intelligence in criminal proceedings (Зарубіжний досвід та міжнародно-правові стандарти застосування штучного інтелекту у кримінальному процесі). *Revista De La Universidad Del Zulia*, 13(36), 276-287. URL: <https://www.produccioncientificaluz.org/index.php/rulz/article/view/37557/41177>
19. Shkuta O. Peculiarities of the Investigator's Interaction with the Operational Subdivisions of law Enforcement Authorities in the Investigation of Illegal Reproduction and Restrictions. *European Reforms Bulletin* №2, 2021. с. 106-110. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/bb8f5efe-2a29-4440-b3ad-d79b0862bfcc/download>
20. Oleh Shkuta, Maksym Kornienko, Mykola Yankovyi (2022) Foreign experience of preventing military and economic crimes. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8 № 4. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», (2022). P. 185-190. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1937/1946>
21. Shkuta, O., Leheza, Y., Telelym, I., Anosienkov, A., & Yaroshak, O. (2024). National Security in the Conditions of the Russia-Ukraine War: Legal Regulation and Islamic Law Perspectives. *Al-Ahkam*, 34(1), 99-120 <https://doi.org/10.21580/ahkam.2024.34.1.20413>
22. Shkuta, Oleh, Tarasenko, Oleksandr, Shvets, Dmytro. Legal Regulation of Access to Justice in Cases Related to the Protection of the Rights of Military Officers and Conscript During the Conditions of Martial State in Ukraine. *Law of Justice Journal*. 38 (2). 2024. 6-21. 10.5335/rjd.v38i2.15920
23. Shkuta O.O. Crimes in the Military Sphere: Reasons and. *European Reforms Bulletin* №2, 2020. с. 74-77. URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/1845/1/74-77.pdf>